

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО: ЗМІСТ І СИСТЕМА

ПАДАЛКА Андрій Миколайович - заступник начальника Головного слідчого управління фінансових розслідувань Міністерства доходів і зборів України

УДК 343.13

Статья посвящена исследованию системы ответственности следователя. Целью работы является исследование содержания юридической ответственности следователя, как гарантии выполнения им возложенных уголовных процессуальных полномочий. В содержании статьи исследуется система и основные положения уголовного, административной, дисциплинарной ответственности следователя. Обращается внимание на проблемы существования процессуальной ответственности следователя. Высказываются сомнения относительно целесообразности охраны указаний прокурора уголовно-правовыми средствами. В конце делается вывод об иерархическом подходе к построению структуры юридической ответственности следователя. Констатируется, что выполнение важнейших полномочий, которые имеют непосредственное отношение к соблюдению конституционных прав и свобод граждан, обеспечивается уголовной ответственностью. Другие виды обязанностей гарантируются системой административной и дисциплинарной ответственности. Относительно последней разновидности ответственности обращается внимание на универсальность механизма, который создает, с одной стороны, положительный аспект, заключающийся в наличии положительной ее формы существования и в поглощении всех правоотношений связанных с выполнением следователем полномочий; с другой, отрицательной стороны, характеризуется произвольностью, которая требует дополнительных исследований и усовершенствования механизма применения этого вида ответственности.

Ключові слова: кримінальний процес, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність слідчого, види відповідальності, процесуальний статус слідчого.

Кримінальний процес має забезпечувати якісним, урівноваженим процесуальним статусом всіх учасників провадження. Таке положення стосується і слідчого, і прокурора, і судді. Кожен з цих учасників має свою мету, функцію і місце в системі процесуальної діяльності. Їх статус має бути ретельно визначений, збалансований, щоб не допустити зловживання повноваженнями або погіршення якості діяльності з боку зазначених учасників або з боку інших осіб, що володіють певними засобами впливу. Пріоритетне місце у розглянутій системі забезпечення існування кримінального провадження займає відповідальність суб'єктів за вчинені кримінальні процесуальні правопорушення. В залежності від того, до якої саме групи належить учасник провадження, буде визначатися зміст юридичної відповідальності.

Одним із основних учасників, який першим пізнає зміст події правопорушення, є слідчий. Не має сумніву в тому, що від його діяльності залежить перспектива результату кримінального провадження. З огляду на таку незаперечну значущість високу актуальність має вивчення стримуючих і врівноважуючих факторів кримінального судочинства, що визначають діяльність слідчого, і до яких належить його юридична відповідальність.

У наукових дослідженнях юридичній відповідальності цього суб'єкта кримінального провадження приділяється багато уваги. Інтерес до змісту цієї категорії знаходимо в роботах О.С. Попкової [1, с.119], С.Г. Олькова [2, с.326], С.С. Охріменко [3, с.69], С.М. Хорьякова [4, с.55] та ін. Але комплексного дослідження системи відповідальності слідчого, як гарантії виконання ним покладених обов'язків, не було. На підставі зазначеного метою цієї роботи пропонуємо вважати дослідження змісту юридичної відповідальності слідчого, як гарантії виконання ним покладених кримінальних процесуальних повноважень.

Слідчий за кримінальні процесуальні правопорушення може нести всі види юридичної відповідальності. Гарантуючи виконання слідчим покладених на нього обов'язків, держава передбачає можливість притягнення його до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, матеріальної та дисциплінарної відповідальності.

Спираючись на значущість діяльності слідчого у кримінальному провадженні, найважливіше і найсуворіше місце серед видів відповідальності займає кримінально-правова. Кримінальний кодекс містить цілу главу, яка передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя. Слідчий може нести відповідальність за більшість з них. Першим є положення про відповідальність за, як на нас, істотне порушення підстав застосування приводу, затримання або домашнього арешту. Умисне їх застосування без наявності підстав тягне за собою настання кримінальної відповідальності за ст. 371 КК України. Під час визначення можливості застосування цього виду відповідальності увагу слід звертати на суб'єктивну сторону правопорушення, яка може вказувати не на наявність злочину, а на слідчу помилку.

Більше дискусій викликає положення про настання кримінально-правових наслідків за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, що передбачається ст. 372 КК України. Основною кваліфікуючою проблемою є визначення моменту початку притягнення до кримінальної відповідальності. На підставі аналізу змісту попереднього КПК України

1960 року таким моментом було притягнення особи як обвинуваченого. Чинний КПК України початком такого етапу визнає процесуальну дію – повідомлення особі про підозру. Після цієї дії особа набуває статусу підозрюваного, до неї можуть застосовуватися різні заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі і запобіжні заходи. Слідчий буде нести кримінальну відповідальність у разі присутності умислу в його діях при наявності відомостей, що вказують на невинність особи. Друга частина зазначеної норми КК України передбачає кримінальну відповідальність за активне сприяння слідчого настанню відповідальності особи шляхом створення штучних доказів або іншою фальсифікацією.

Важливою гарантією для кримінальної процесуальної діяльності є регламентація відповідальності за примушування особи давати показання при допиті, що передбачено ст. 373 КК України. Формою такого незаконного примусу може бути будь-який вплив з боку слідчого на особу, що допитується. Щодо відмежування незаконного механізму впливу від законного на практиці існують звісні проблеми. Наприклад, це буде стосуватися меж і предмету обману, що буде визначати допустимість його використання і характеризуватися відсутністю примусу до надання показань.

Величезну значущість для кримінального провадження має положення про кримінальну відповідальність за порушення права на захист. Ст. 374 КК України передбачає настання відповідальності за недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, вчинене особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором або суддею. Відповідно до ст. 59, ч. 2 ст. 63 та п. 6 ст. 129 Конституції України право на захист є одним з найважливіших принципів здійснення правосуддя. Для настання цього виду відповідальності важливою буде наявність умислу в діях слідчого. При цьому буде неважливим мотив цього правопорушення. Подібне ставлення можна висловити щодо злочинів, які пов'язані із порушеннями правил застосування заходів безпеки.

Задля забезпечення виконання положень чинного КПК України Законом України №4652-VI від 13 квітня 2012 року КК України було доповнено новою нормою, відповідно до якої підпадає під карність діяння, що пов'язані з невиконанням слідчим вказівок прокурора. У змісті ст. 381-1 КК України передбачена відповідальність за умисне систематичне невиконання слідчим органу досудового розслідування законних вказівок прокурора, наданих ним письмово в установленому КПК України порядку, при здійсненні кримінального провадження. Таке юридичне положення, з одного боку, буде сприяти ефективності кримінальної процесуальної діяльності. Але, з іншого боку, слід визнати можливе зловживання цією відповідальністю з боку прокурорів і суттєве обмеження процесуальної самостійності слідчого. Окрім того, виникають сумніви щодо доцільності охорони вказівок прокурора кримінально-правовими засобами. На нашу думку, достатньо було б обмежитися дисциплінарною або адміністративною відповідальністю.

Таким чином, виконання кримінальних процесуальних повноважень слідчого на достатньому рівні гарантовані кримінальною відповідальністю. Законодавцем забезпеченні ті повноваження слідчого, які направлені на реалізацію конституційних прав і свобод громадян, що стали учасниками кримінального провадження, що визначає правильність місця положень кримінального закону в системі юридичної відповідальності за кримінальні процесуальні правопорушення. Сумніви виникають лише стосовно кримінально-правової охорони виконання вказівок прокурора.

Окрім кримінальної відповідальності значну долю серед гарантій належного виконання слідчим своїх повноважень займає адміністративна відповідальність. Цьому напряму приділяється мало уваги в кримінальній процесуальній науці. Більшість учених під час розгляду адміністративної відповідальності посилаються на дисциплінарні статuti, як такі, що визначають зміст відповідальності слідчого [5, с.57; 6, с.26]. Такі висловлювання вчені роблять на підставі змісту ст. 15 КУпАП, яка прямо

визначає настання відповідальності за адміністративні правопорушення відповідно до видів відповідальності, що передбачені дисциплінарними статутами і іншими спеціальними положеннями про дисципліну. Отже, відповідальність за статутами будуть нести слідчі податкової міліції (ст. 354 ПКУ [7]), слідчі органів внутрішніх справ [8], слідчі прокуратури [9], слідчих органів безпеки України [10]. Але відповідальність за дисциплінарним статутом буде наступати не у всіх випадках, які містять склад адміністративного правопорушення. Стаття 15 КУпАП передбачає виключення із зазначеного правила стосовно невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або подання прокурора, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави [11]. Відповідно до вказаної норми ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. Наприклад, відповідальність має настати за відмову слідчим в поверненні майна після скасування ухвали слідчого судді про накладення арешту на це майно.

Незважаючи на те, що стаття 15 КУпАП містить положення про особливу дію дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну щодо осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, це не дозволяє робити висновок про належність таких дій до дисциплінарного напряму відповідальності. Буде слушним звернення уваги на зміст адміністративних норм, які містять опис таких шкідливих дій. Більшість адміністративних правопорушень визначено в главі 15 КУпАП, яку присвячено діям, що посягають на встановлений порядок управління. Слідчого може бути притягнуто до адміністративної відповідальності (що може відбуватися в межах дисциплінарного провадження) за наступними статтями КУпАП: 185-5 (Невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або подання прокурора), 185-8 (Ухилення від виконання законних

вимог прокурора), 185-11 (Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист) тощо.

Дисциплінарна відповідальність слідчих настає у випадку порушення ними правил службово-трудої поведінки, встановлених як загальними, так і спеціальними нормативно-правовими актами, а також правилами внутрішнього трудового розпорядку. У нормативно-правових актах, які регламентують діяльність слідчих підрозділів органів внутрішніх справ визначено, що за неналежне виконання службових обов'язків слідчі несуть відповідальність у межах встановлених стягнень. Відносно слідчих можуть застосовуватись наступні дисциплінарні стягнення: а) зауваження; б) догана; в) сувора догана; г) попередження про неповну посадову відповідність; г) пониження в посаді; д) пониження у спеціальному званні на одну ступінь; е) припинення подання про присвоєння чергового спеціального звання на строк до 1 року; є) звільнення за службовою невідповідністю [5, с.56]. Окрім ретроспективного виду в рамках дисциплінарної відповідальності передбачено застосування заходів заохочення, з яких до слідчого можуть застосовуватись такі: дострокове зняття дисциплінарного стягнення; оголошення подяки; нагородження грошовою винагородою; нагородження цінним подарунком; нагородження Почесною грамотою Міністерства внутрішніх справ України; занесення на «Дошку пошани»; нагородження відзнаками Міністерства внутрішніх справ України; дострокове присвоєння чергового спеціального звання; присвоєння спеціального звання, вищого на один ступінь від звання, передбаченого займаною штатною посадою; нагородження відзнакою Міністерства внутрішніх справ «Вогнепальна зброя». Такі заохочення передбачені ст. 9 Дисциплінарного статуту ОВС [8]. Не підлягає сумніву, що вирішення питання про дисциплінарну відповідальність засновується на суб'єктивному підході керівника або іншої уповноваженої особи. Це її суттєво відрізняє від кримінальної або адміністративної відповідальності. У наукових дослідженнях такий вид відповідальності,

який не конкретизовано в нормах права на належному рівні, називають довільною відповідальністю [12, с.204; 2, с.154].

Незважаючи на такі недоліки дисциплінарної відповідальності слідчого, остання має значущі переваги, що пов'язані з її сприйняттям не лише в негативному вигляді, але й в позитивному. Кримінальна процесуальна відповідальність у позитивному аспекті особливо важлива для забезпечення належної взаємодії слідчого з іншими підрозділами і для досягнення цілей при розкритті злочину і розслідуванні кримінального провадження. Отже, наведене дозволяє констатувати наявність проблеми системи співвідношення процесуальної самостійності слідчого і службового впливу на нього з боку керівників, які мають право накладати дисциплінарні стягнення або заохочення.

Величезну зацікавленість викликає кримінальна процесуальна відповідальність слідчого. Особливістю процесуального становища слідчого, як представника держави, вчені називають те, що не тільки він може притягувати особу до відповідальності, але й сам може бути притягнений до відповідальності за свідоме й умисне порушення закону, допущене під час проведення слідчих дій. Держава положеннями законодавства покладає на слідчого обов'язок своєчасно провадити всі необхідні слідчі дії, суворо дотримуючись при цьому приписів норм КПК України. Тому, на думку Л.В. Гаврилюк, необхідно, щоб саме норми КПК України, поряд із нормами інших галузей права, передбачали відповідальність слідчого за незаконні прийняті рішення по справі [6, с.38].

Немало існує суперечок щодо змісту кримінальної процесуальної відповідальності слідчого. Такі дискусії не є безпідставними. Дійсно, важко виділити безпосередню, особисту зацікавленість посадової особи в результатах кримінального провадження. Єдиним зв'язком буде поєднання деяких рішень (наприклад, скасування постанови) з настанням можливої дисциплінарної відповідальності. З цього питання одні вчені стверджують, що скасування і зміна незаконних та необґрунтованих рі-

шень є заходами кримінальної процесуальної відповідальності [13, с.156]. Інші дослідники висловлюють, як на нас, правильне ставлення про те, що кримінальна процесуальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності й виражається в позбавленні правопорушника певних прав, покладенні на нього додаткових обов'язків або в одночасному позбавленні прав і покладенні додаткових обов'язків [14, с.101]. До цього визначення доцільно додати вплив на особистий інтерес особи, що притягується до цього виду відповідальності. Важко назвати відповідальністю факт зобов'язання слідчого провести декілька слідчих дій і прийняти певні рішення. Не можливо виділити з елементів кримінального процесуального механізму такі, що впливають на особистий інтерес слідчого без залучення інших видів відповідальності. Тому, викликає сумніви існування процесуальної відповідальності слідчого взагалі.

Таким чином, на підставі викладеного аналізу змісту юридичної відповідальності слідчого, як гарантії виконання покладених на нього повноважень, слід визначити ієрархічний підхід до побудови її структури. Виконання найважливіших повноважень, що мають безпосереднє відношення до дотримання конституційних прав і свобод громадян, забезпечується кримінальною відповідальністю. Інші види правообов'язків гарантуються системою адміністративної і дисциплінарної відповідальності. Щодо останнього різновиду розглядуваного юридичного явища слід підкреслити універсальність його механізму, який створює, з одного боку, позитивний аспект, що полягає в наявності позитивного різновиду і в поглинанні всіх правовідносин пов'язаних з виконанням слідчим повноважень; з іншого негативного боку, характеризується довільністю, яка потребує додаткових досліджень і удосконалення механізму застосування цього виду відповідальності. Щодо подальших робіт, важливо підкреслити необхідність дослідження феномену кримінальної процесуальної відповідальності слідчого.

Література

1. Попкова Е.С. Юридическая ответственность и ее соотношение с иными правовыми формами государственного принуждения: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Попкова Елена Сергеевна. – М., 2001. – 185 с.
2. Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в российском судопроизводстве: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Ольков Сергей Геннадьевич. – Тюмень, 1994. – 395 с.
3. Охріменко С.С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Охріменко Світлана Станіславівна. – К., 2007. – 209 с.
4. Хорьяков С.Н. Процессуальная самостоятельность следователя: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Хорьяков Сергей Николаевич. – М., 2006. – 218 с.
5. Горелов М.О. Організаційно-правові основи діяльності слідчих підрозділів ОВС України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Горелов Максим Олександрович. – Х., 2008. – 198 с.
6. Гаврилюк Л.В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Гаврилюк Людмила Володимирівна. – К., 2009. – 199 с.
7. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] // Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
8. Закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» // Відомості Верховної Ради України. — Офіц. вид.— 2006. — №29. — С.245.
9. Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України» від 09.06.2013 р. [Електронний ресурс] // Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1796-12>.
10. Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 16.03.2014 р. [Електронний ресурс] // Управління комп'ютеризованих систем

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню системи відповідальності слідчого. Метою роботи є дослідження змісту юридичної відповідальності слідчого, як гарантії виконання ним покладених кримінальних процесуальних повноважень. У змісті статті досліджується зміст і основні положення кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності слідчого. Звертається увага на проблеми існування процесуальної відповідальності слідчого. Висловлюються сумніви щодо доцільності охорони вказівок прокурора кримінально-правовими засобами. Наприкінці робиться висновок про ієрархічний підхід до побудови структури юридичної відповідальності слідчого. Констатується, що виконання найважливіших повноважень, що мають безпосереднє відношення до дотримання конституційних прав і свобод громадян, забезпечується кримінальною відповідальністю. Інші види правообов'язків гарантуються системою адміністративної і дисциплінарної відповідальності. Щодо останнього різновиду відповідальності звертається увага на універсальність його механізму, який створює, з одного боку, позитивний аспект, що полягає у наявності позитивної її форми існування і в поглинанні всіх правовідносин пов'язаних з виконанням слідчим повноважень; з іншого, негативного боку, характеризується довільністю, яка потребує додаткових досліджень і удосконалення механізму застосування цього виду відповідальності.

SUMMARY

The article investigates the system of liability of the investigator. Aim is to study the content of the legal liability of the investigator, as a guarantee of the performance of assigned criminal procedural powers. In the content of the article explores the main system and the criminal, administrative or disciplinary liability of the investigator. Draws attention to the problem of the existence of procedural responsibility of the investigator. Expressed doubts about the protection of the prosecutor criminal law means. At the end of the conclusion of a hierarchical approach to building the structure of the legal liability of the investigator. It is stated that the implementation of the major powers, which are directly related to the constitutional rights and freedoms of citizens, provided criminal liability. Other obligations are guaranteed by the system of administrative and disciplinary proceedings. Regarding the latter species responsibility draws attention to the universal mechanism that creates, on the one hand, the positive aspect is the presence of positive and its forms of existence in the absorption of all relationships associated with the implementation of the investigator powers; on the other, the negative side is characterized by arbitrariness, which requires further research and improvement of the mechanism of application of this type of liability.

Апарату Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-X від 7 грудня 1984 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10>.

12. Тугынин И.Б. О соотношении уголовно-процессуального принуждения имущественного характера и юридической ответственности / И.Б. Тугынин // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2010. – №3(3). – С. 203-205.

13. Петрухин И. Л. Уголовно-процессуальная ответственность / И. Л. Петрухин // Изв. вузов. Правоведение. – 1984. – №3. – С. 61–68.

14. Капустянский В. Г. Об уголовно-процессуальной ответственности / В. Г. Капустянский // Изв. вузов. Правоведение. – 1982. – № 6. – С. 101–104.